

Kapitel 14

Fælledbegrebets fornyelse

Erik Christensen og Per Christensen

Det gamle, danske begreb fælled har for de fleste længe kun eksisteret som et historisk begreb for fællesjorden (græsgang) i det gamle bonde-samfund. Det betegner noget, som var i fortiden, der ingen betydning har for nutiden og fremtiden. Ikke mange har forbundet det med andet end en græsgang.

I denne antologi har vi forsøgt at give begrebet fælled en meget videre, sproglig betydning og forbinde det generelt med fællesejendom og fællesskab i tråd med den udvikling, der er sket i de angelsaksiske lande med commons-begrebet.

Et interessant forsøg på at bruge fælledbegrebet på en ny, metaforisk måde blev gjort af en række forfattere (Ebbe Reich, Bente Hansen, Mogens Kløvedal og Peter Poulsen), der redigerede et politisk-litterært tidsskrift *Fælleden* (udgivet af forlaget Gyldendal) i perioden 1975-78. I dette tidsskrifts første nummer gav redaktionen en meget interessant begründelse for at kalde netop deres tidsskrift *Fælleden*: ”Fælleden er det stykke af fællesskabets jord, hvortil man har opgivet ævred (dvs. nedlagt hegnete), således at alle(s) kreaturer kan græsse frit der”. Man henviser i den forbindelse også til Nørre Fælled, Fælledparken, der blev stedet for arbejdermøder, fodbold, kvindefestival, fællesmaling, øl, elskov og hornmusik. ”Fælleden er åndehullet, det sted, hvor man aner en flig af det utopiske, som altså ligger inden for mulighedernes grænse”. Tidsskriftet *Fælleden* forsøgte hermed at skabe en ny platform ved skabe en ny metafor, som lånte en række betydningsformer fra det gamle begreb.

Vores genopliving af fælledbegrebet skal ses i samme ånd. Det nye i denne antologi er, at vi udvider fælledbegrebet til at omfatte en lang række forskellige, fælles ressourcer. Det drejer sig både om en række håndgribelige, fælles naturressourcer som vores vand og fisk, men også de mere uhåndgribelige sociale og kulturelle, fælles ressourcer som patenter, Internettet, viden, universiteter og vores elsystem.

Det betyder, at det moderne fælledbegreb omfatter både naturmæssige, sociale og kulturelle fællede, og at de alle har flere dimensioner, en fysisk-økologisk, en økonomisk, en socialpolitisk og en symbolsk/identitetsmæssig. Fællede relaterer sig til nogle grundlæggende, menneskelige behov og idealdannelser: overlevelse (bæredygtighed), velfærd (retfærdighed), frihed (demokrati) og identitet (kultur). Fællede har dermed en fundamental betydning som rammen om mange af vores fællesskaber både på lokalt, nationalt og globalt plan.

Når vi har kaldt denne antologi *Fællede i forandring*, skyldes det, at der i de sidste 10 år på den ene side har været et forøget pres på en række fællede. Historisk kan man sige, at fællede altid har været truet af en enclosure (indhegning) og privatisering, men at denne proces blot er blevet uddybet og udvidet de sidste år i takt med liberaliseringen af den internationale kapitaldannelse. Det er, som det fremgår af artiklen af Frede Hvelplund, allerede sket med dele af elsektoren, hvor flere kommuner har solgt deres kraftværksdel til store monopolfirmaer (DONG og Vattenfal). Der er ligeledes, som Birgitte Gregersen og Bjørn Johnson, Mogens O. Madsen og Anders Lundkvist viser, også sket en kommercialisering af en række vidensressourcer. Og selv den danske grundvandsressource, som for få år siden blev betragtet som en sikker fællesressource, kan, som Per Christensen gør opmærksom på, også i fremtiden blive utsat for et privatiseringspres.

Situationen i vandsektoren viser eksemplarisk, hvorledes privatiseringsstrategien forsøges gennemført på stadig nye områder, støttet af finansministerielle embedsmænd og støttet af diverse økonomiske eksperter. Her offentliggjorde et embedsmandsudvalg i oktober 2005 en betænkning (*Serviceeftersyn af vandsektoren*), hvor man foreslår en modernisering af sektoren, der bl.a. indeholder en ændret økonomisk regulering, afskaffelse af hvile-i-sig-selv-princippet og indførelse af prisloft, sen selskabsgørelse og oprettelse af en prisreguleringsmyndighed. Forslaget peger i retning af en privatisering af sektoren med forslagene om indførelse af et almindeligt profitprincip samt mulighed for salg af vandværker. Dette har en enig vandsektor vendt sig

klart imod, fordi det efter deres mening fuldstændig vil ødelægge den unikke, kommunale og forbrugerejede danske vandsektor. Foreløbig er det blevet støttet af den konservative miljøminister, men hvor længe denne alliance holder, er usikkert.

På den anden side åbner den teknologiske og internationale udvikling f.eks. på miljøområdet igennem EU også op for en stærkere beskyttelse af bestemte biotoper og ligefrem skabelse af helt nye fælleder f.eks. igennem dannelsen af naturparker. På samme måde skaber den internationale udvikling omkring Internettet, vidensdeling og patenter helt nye muligheder for en ny demokratisk udvikling. I den forbindelse er det interessant, at flere af de internationale globaliseringskritiske græsrodsbevægelser har fået øjnene op for fælledernes (fællesgodernes) betydning og demokratiske forvaltning ofte i lokale former. Kampen for open source-software, fildeling og sågar ølopskrifter til deling mellem alle entusiastiske ølbryggere er en del af dette billede.

Hvorfor Hardin tog fejl?

Garrett Hardins berømte artikel om fælledens tragedie har en væsentlig del af æren for den moderne, videnskabelige genopdagelse og debat om fælledens betydning. På mange måder har den imidlertid også været med til at fordreje billedet af de reelle problemer med de forskellige typer af fælleder og, hvordan de er blevet forvaltet.

Som Petter Næss gør opmærksom på, skabte Hardin igen opsigt i 1974 med artiklen ”Living on a Lifeboat”, hvor han igen trak befolkningsproblemet frem i den globale fælledproblematik med en ny rammende metafor (redningsbåden). Hardin har altid været enig med mange økologer i, at der er begrænsede ressourcer og begrænset plads til forurening i verden. Men ud fra det kan man drage meget forskellige konklusioner. Hardin mente, at det betød, at man enten måtte privatisere ressourcerne eller skabe en topstyret, tvangsmæssig miljøpolitik. I 1974-artiklen viser Hardin en utilsløret social-darwinisme, idet han her argumenterer for den vestlige civilisations ret til at overleve på bekostning af den fattige, befolkningsrige verden. Hardin er optaget af befolkningsproblemet, at regulere antallet af ressourcebrugere frem for at regulere størrelsen af forbruget for den enkelte. Derved overser han det høje og stigende pr. capita forbrug i den rige verden som det store problem på globalt plan.

På den ene side må man imidlertid sige, at Hardin har ret i, at mange typer af commons historisk set har været forbundet med krise, oplosning og tragedier, og at der ud fra de præmisser, han opstillede omkring fri adgang til naturfælleden samt et egoistisk, rationelt menneskesyn, nødvendigvis ville ske en tragedie.

Flere artikler i antologien kan læses som tragedier, hvor stadig nye former for indhegninger er sket. Tidligere blev den feudale fælled opløst, og i nyere tid er andelsfælleden langsomt blevet eroderet. I dag synes udviklingen i retning af privatisering at accelerere. Senest er det sket på elområdet, på fiskeriområdet og på universitetsområdet.

På den anden side viser disse artikler samtidig, at hele Hardin forståelsesramme for forklaringen af tragediernes årsager og forløb er misvisende. Set i forhold til Hardins ”historie” viser den danske historie, som den bliver fortalt af Mogens O. Madsen, sig også at være helt anderledes. Fælleden var ikke forbundet med en ubetinget frihed til udnyttelse, men var forbundet med et tæt velfungerende fællesskab. Fælledens tragedie skyldes altså ikke fællesejendomsretten. Og oplosningen kan ikke ensidigt henføres til befolkningsvæksten, men må snare forklares teknologisk/økonomisk i sammenhæng med fællesskabernes oplosning. Samtidig viser det danske eksempel, at den økologiske balance ikke blev reddet ved privatiseringen, men i første omgang snarere blev forværret.

Ud fra Jan Holm Ingemanns analyse af den danske andelsbevægelse som en fælled, kan man på tilsvarende vis problematisere hele Hardins forståelsesramme for commons-problemet. Den danske andelsbevægelse er et eksempel på, at der under bestemte betingelser kan skabes en meget succesfuld, ny fælled (social organisationsform), som har eksisteret gennem en meget lang tidsperiode, og som først i de senere år har været under nedbrydning. I samme retning peger Frede Hvelplunds analyse af det danske andelsejede elsystem, der viser, at denne fælled i en lang årrække var særdeles effektiv og succesfuld, fordi den har været forbundet med et ”hvile-i-sig-selv”-princip (forbrugerprofitsystem), hvor der har eksisteret en faktorkonkurrence og åbenhed omkring elpriserne.

Selvom man altså kan registrere en række tragedier omkring fællede, må man sige, at i den virkelige historiske verden har Hardins præmisser for sine ræsonnementer sjældent været til stede. De historiske og eksisterende commons har meget sjældent været forbundet med fri adgangsret (open acces),

de har været forbundet med særlige adgangskrav for særlige grupper. Og mennesker har ofte vist sig at være sociale, moralske individer, der har været ledt af bredere hensyn end snævre, økonomiske, egoistiske motiver. Ikke alene er mennesket ikke kun drevet af egoistiske motiver, men de har også en forkærighed for at skabe fællesskaber omkring løsningen af fælledens problemer, gennem regler, normer og social organisering såvel som udmøntning af ord, begreber og billeder, der svarer hertil.

Derfor må man konkludere, at Hardin fortælling om, at fælleder i sig selv fører til tragedier, er fejlagtig. Det er altså ikke et spørgsmål om ikke-ejendomsret contra ejendomsret, og ej heller at fællesskaber som en social organiseringsform er dårligere og mindre effektiv end privat ejendomsret. Men samtidig må man dog konstatere, at historien viser mange eksempler på fælleders tragedier forstået som oplosning af forskellige former for fællesskabers forvaltning af fælles ressourcer, men da ofte udsat for nye teknologier, der nedbryder den sociale organisering, eller introduktionen af regler og normer, der nedbryder den tidlige organisering, som vi f. eks. kender det fra de seneste årtiers liberalistiske bølge.

Men man kan også konkludere, at Hardin med sin analyse kan siges at have taget fundamentalt fejl af commons-problemet. For Hardin var fælleder umulige i en moderne verden, hvorfor han kalder fælledens eksistens en tragedie. Det er at vende tingene fuldstændig på hovedet. For os at se består fælleders tragedie i dens oplosning gennem privatisering. Og den historiske tragedie var dobbelt, idet den ikke alene bestod i fælledens privatisering, men også i oplosningen af det fællesskab, der opretholdt fælleden.

Udviklingen af et moderne fælledbegreb

Derfor består løsningen af fælledproblemet i fremtiden for os at se i udviklingen af det fællesskab, der ligger bag en fælled. Det betyder også en accept af, at hver fælled har sin egen historie og egne regler, formet af de ressourcer, teknologier og historiske forløb, de hver især har gennemgået. Fælleder kan derfor ikke behandles ens. Egne regler, normer og sædvaner må udvikles og ikke alene reduceres til et spørgsmål om ejendomsret og markedsørelse, og derfor må man være dybt skeptisk over for alle strategier om privatisering af fælleden. Nogle gange kan det måske være en løsning, men i de fleste tilfælde er det ikke.

I USA kan man i dag ligefrem tale om commons som en form for bevægelse. Begrebet er ved at få samme betydning som det nye ord ”the environment” (miljøet) fik i 1960’erne. Ligesom skabelsen af det nye begreb om ”the environment” symbolsk var et led i skabelsen af den nye miljøbevægelse, kan commons-begrebet være med til at skabe en ny metadiskurs og forene forskellige delbevægelser (miljø, antiglobalisering antikommercialisering m.v.). Fordelen ved en bevægelse er, at den fokuserer på noget fælles, som ikke tidligere er blevet kædet sammen, og at den både peger tilbage på et sprog og en tradition og frem imod skabelsen af en ny vision for en bæredygtig udvikling. Denne udvikling må nødvendigvis kobles sammen med internationale fællesskaber (FN, EU, WTO), der varetager nogle af de globale fællede, som vi i dag ser i kimform omkring mange internationale konventioner og FN’s forsøg på at sætte en dagsorden på dette område.

I den amerikanske commons-bevægelse har man fremsat en række konkrete forslag til, hvorledes man kan beskytte og udbygge commons. Her gælder det først og fremmest om at få staten til at beskytte og udbygge en ny form for fælles ejendomsret. Men derudover om skabelsen af private/kollektive, demokratiske organisationer og fonde til at beskytte bestemte fællede.

I Danmark kunne der også mere bevidst og samlet kaldes til en kamp for forsvaret og udviklingen af en række fællede, fælles ressourcer.

Som vi har forsøgt at vise, kræves der for det første en sproglig nyudvikling og oprustning. Vi mangler et fælles sprog om det fælles, som er truet af privatisering og kommercialisering. Selvom fælledbegrebet ikke er så kendt og udbredt, som commons-begrebet er i den angelsaksiske verden, kunne det uden tvivl blive styrket symbolsk ved at blive koblet sammen med fællesskabs- og andelsbegrebet.

For det andet kræves en solid, historisk bevidsthed om, hvorledes det i Danmark er lykkedes at finde nye sociale organisationsformer og i lange perioder succesfuldt at forvalte en række fællesressourcer til gavn for store befolkningsgruppens fælles bedste.

En historisk bevidsthed om det fælles er central for udviklingen af nye fællesskabsformer. Traditionen synes at indeholde en vis dobbelthed i forhold til fælled og fællesskab. I forhold til den feudale fælled, er det normalt at se det som et stort fremskridt for friheden, at den blev opløst og reduceret. Omvendt findes der en udbredt historisk stolthed i forhold til skabelsen af an-

dels-fælleden. Andelsbevægelsens historie viser, at denne andelsfælled kun fik succes, fordi der fandtes en symmetrisk interesserestruktur sammen med en social kapital og deliberativ kompetence, der var skabt som led i bonde- og højskolebevægelsen. Det tog nogle år at opbygge denne fælled, mens det omvendt har taget forholdsvis kort tid at forandre og nedbryde den. Nu er denne epoke forbi, og nyt må skabes.

I dag står man også i en omstillingskrise både i landbruget og i forhold til miljøet. Det ses blandt andet i miljøbevægelsen, der befinner sig i et vadested. Den egentlige bevægelse kan dø hen, eller blive bevægelse på en ny måde, på et andet plan. ”Økologien” har i første omgang sejret ved at enkelte produktioner af forskellige typer; vindmøller, økologiske landbrug, økologiske mejerier, slagterier langsomt har vokset sig relativt store på grund af øget forbrugermagt. Samtidig er miljøbevægelsen blevet meget mere integreret i de almindelige samfund end tidligere. Det har betydet, at den har mistet noget af sin radikalitet, og i dag står den i stor fare for at miste sin identitet som en kritisk social bevægelse.

En snævrere opfattelse af økologi eller bæredygtig udvikling har vundet frem. I begrebet bæredygtig udvikling ligger, at man skal sammentænke en række forhold ud fra en ny helhedsforståelse, hvor økologi ikke bare smelter sammen med økonomi, men også med det sociale og kulturelle og dermed danner en helhed. I den brede forestilling om bæredygtig udvikling ligger der en utopi om et helt nyt samfund, drevet af en anden logik og med en anden sammenhæng mellem økonomi, politik, natur og kultur.

Et bud på fortsat at være en socialt forandrende kraft kunne være at bidrage til konstruktionen og rekonstruktionen af nye såvel som gamle fælleder og deltage aktivt i deres organisering, hvad enten det er lokale energiforsøg og kogræsserforeninger eller dannelsen af nationalparker. En måde, hvorpå man kan komme videre i en praktisk realisering af en bæredygtig udvikling, ville være i langt højere grad at lægge op til større lokalsamfundeksperimenter (skabelse af nye fælleder), hvor man forsøger at koble en række af de nye økologiske teknologier (inden for energi, landbrug, landbrugsindustrier), således at man i praksis får sprængt sektortænkningen.

Udviklingen af de økologiske teknologier har vist, at en fri, decentral forskning koblet sammen med samfundsmæssige eksperimenter i småskala har været vigtig. Det er her de fremtidige kugler støbes for de større gennembrud, teknologisk og mentalitetsmæssig. Det er ikke nok alene at

kopiere og efterligne udenlandske ideer og organisationsformer. Her kunne stat og kommuner i højere grad prioritere at støtte vore egne græsrodseksperimenter, hvad enten det er økologiske, energimæssige, sociale organiseringer eller klynger af små innovative virksomheder, der prøver nye veje. Eksperimenternes fokus må være dannelsen af nye fællede eller revitaliseringen af allerede eksisterende, så viden og engagement om den konkrete forvaltning af de forhold, der indvirker på vores liv, kan sikres forvaltet af konkrete mennesker i socialt og økologisk bæredygtige fællesskaber.